

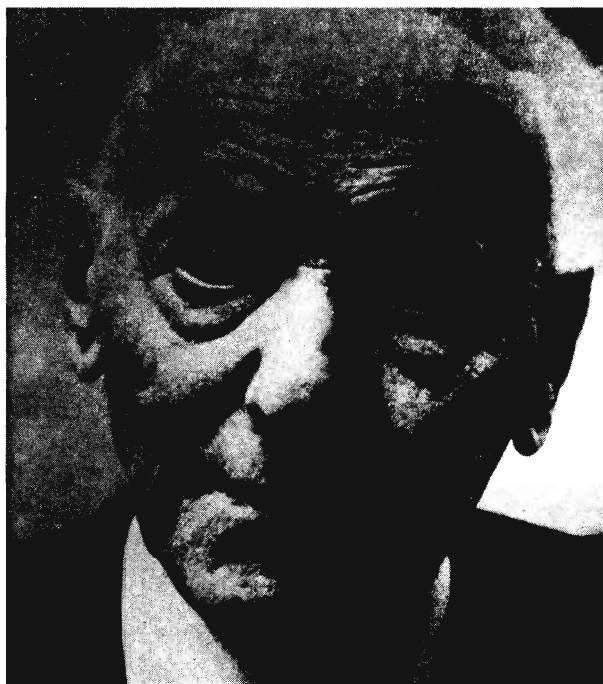
Isaac Bashevis Singer / MEG KELL ŐRIZNÜNK JIDDIS ÖRÖKSÉGÜNKET

Előadásaim alkalmával gyakorta felteszik nekem a kérdést: mi lesz a jiddis irodalommal, ha a zsidók Amerikában, Izraelben és szerte a világon felhagynak a jiddis nyelv használatával?

Erre én így válaszolok: történhet bármi is a jiddissel, annak teremtett kincse soha el nem veszhet. Az askenázi zsidó a jiddis gyümölcse, legyen bár ortodox vagy ateista, akár érti még ezt a nyelvet, akár nem. A kelet- és közép-európai zsidó történelem már hatszáz éve összefonódott a jiddissel. A jiddis nélkül egyetlen óvilágbeli jesiva sem képzelhető el. A haszidizmust is a jiddis teremtette. Az a felvilágosodás, mely gyakran megvetette a jiddist, a jiddisül beszélő zsidóság körében keletkezett, sőt mi több, szomorú, de igaz, hogy még az asszimiláció is a jiddissel kezdődött. A jiddis volt az a levegő, melyet oly sok zsidó generáció lélegzett be. Jiddis volt a nyelve a Cion Barátainak és a legtöbb cionistának. A cionista tárgyalások nyelve, az ún. „kongresszusi német” valójában felcicomázott jiddis volt.

Sok ifjú hebraista megfélemedezik arról, hogy az újhéber irodalom megteremtői a jiddis irodalom klasszikusai voltak. Néhány hebraista, aki megtagadja és utoljára a jiddist, még ma is jiddisül gondolkodik, beszél, álmodik, sőt gyakran ezen a nyelven ír. Jiddisül rosszallja a jiddist. Sok *maszkilim* számára a jiddis az elmaradottság, a provincializmus, a babonáság, a szellemi kövület szimbóluma, egyszóval a jiddis maga a stetl. De vajon honnan jöttek volna ezek a *maszkilimok*, cionisták, zsidó szocialisták, *haľucok*, a mai kánaántákról nem is beszélve, ha nem a stetlből? Talán bizony nem a stetl volt az eredeti otthona a legtöbb mai amerikai, angliai, franciaországi és szovjet zsidónak?

A jiddis irodalom óriási jelentősége a *Bovo-Buk*-tól a jelenig még mindig nincs kellőképpen méltányolva. Nincs kivétel a szabály alól, mely szerint csak a nép nyelvén jöhet létre irodalom mint művészi kifejezőforma. Az orosz arisztokraták generációkon keresztül csak franciául beszéltek, gyakran meg sem engedték gyermekeiknek, hogy megtanuljanak oroszul, nehogy az megártson francia kiejtésüknek. Ám mindaddig, míg az oroszok franciául beszéltek, egyetlen művészi alkotást sem hoztak létre az idegen nyelven. Francia irodalmat olvastak, utánózták a franciákat és szellemi maradékokkal táplálkoztak. De abban a pillanatban, amikor saját anyanyelvükön kezdtek írni, feltámadt közülük egy Puskin, egy Gogol, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Lermontov, Turgenyev – olyan

irodalmi óriások, akik előtt leborult az orosz nép és az egész emberiség. A lengyel arisztokrácia körében még tovább dívott a francia nyelv, mint az orosz nemességnél. Nincs róla tudomásom, hogy a franciául beszélő lengyelek akár egyetlen jelentős irodalmi művet is alkottak volna. Kochanowski, Miczkiewicz, Słowacki, Reymont és Sienkiewicz lengyelül írt.

A zsidók nincsenek egyedül a tekintetben, hogy saját nyelvüket „zsargon”-nak titulálják. Hajdan volt időkben az oroszok, a lengyelek, de még az angolok, franciák, németek és olaszok is „vulgárisnak” tartották a tömegek nyelvét. A tanult emberek évszázadokon át valami megnyomorított latin-sággal írtak. Ám egyes-egyedül a „vulgáris”-nak kikiáltott nyelveken jöttek létre Dante, Boccaccio, Shakespeare, Milton, Rabelais, Molière, Racine, Lessing, Goethe és Schiller művei.

A különbség ott mutatkozik meg a zsidóság és a többi nép között, hogy míg mások már rég felhagytak az anyanyelvük iránti előítéllettel, addig a zsidók közül sokan még mindig beleköpökdnek abba a kútba, melyből vizet merítenek. A mai napig azt mondogatják, hogy a jiddis csak „zsargon”, német dialektus, zagyalék-nyelv. E tekintetben a zsidók elmaradottabbak a többi népnél. Zsidó milliók hisznek még az asszimilációban, néhányan pedig úgy tekintenek a jiddisre, mint a héber rosszindulatú riválisára – és míg újraélesztik a hébert, eltemetik a jiddist.

Igaz, a jiddis nem kizárólag elsőrangú művészi alkotásokat hozott létre, de még a kevésbé magas színvonalú memoárok, újságcikkek, pártirodalom is megszámlálhatatlan bőségben reprezentálja a zsidó irodalmat és kultúrát. A legutóbbi századok java héber írásművei is jellegzetes jiddis tulajdonságok hordozói, melyeket valójában csak az érthet meg, aki a jiddisben is járatos. A haszid könyveket héberül írták, de tele vannak jiddis fordulatokkal és kifejezésekkel. Feierberg, Perec Szmolenszkin, Bialik, Brenner, Agnon, Zeitlin, Frisman és a többi héber szerző esetében, akik oly mély benyomást gyakorolnak héber olvasóikra, el nem hallgatható tény, hogy bár héberül írnak, jiddisül gondolkodnak, és mindegyre a galuti zsidót ábrázolják, és mindegyre a galuti zsidót ábrázolják, és mindegyre a galuti zsidót ábrázolják. Így tett Mendele, Sólem Aléchem, Perec, Schneour, Berkowitch, Smilanszky, Schoffman, Berdyczewsky, Sackler, Aaron Zeitlin, Uri Zvi Greenberg és még sokan mások.

Az is igaz, hogy manapság sok héber író nem tud már jiddisül. Vannak, akik kifejezetten hencsereknek azzal, hogy semmi közük sincs már a jiddishez és a galut zsidósághoz, de ezek az írók nem alkottak jelentős műveket. Azt hiszem, épp olyan ez, mint amikor egy jiddis író nem tud héberül, lenézi a *Lósen-Kódest* és az ősi forrásokat. Askenázi zsidóknál a héber és a jiddis valójában egy nyelv. Akad természetesen néhány tehetséges jiddis író, aki csak keveset tud héberül, ilyen például I. M. Weissenberg, Jona Rosenfeld és A. M. Fuchs, de még az ő jiddisük is tele van hebraizmussal. Azok a jiddis írók, akik indulásuktól kezdve tartózkodtak a hébertől és a szovjet *Jevszekc**-nek udvaroltak, szellemileg pucérok maradtak, következőképp ki is apadtak. Az a folytonos erőlködés, hogy a jiddis irodalmat a baloldal eszközévé tegyék, mindenütt megbukott. E nyelv gyökerei a zsidóságban vannak, a zsidó történelemben, a zsidó könyvekben, a zsidó törvényekben és szokásokban, a haszid udvarokban. A Bergelsonhoz és Mose Nadirhoz hasonló írók tehetsége szétfoszott, amikor a sztálinizmus igájába hajtották őket.

Valószínűleg nem mindenki ért egyet velem abban a meggyőződésben, hogy az izraeli zsidóság lelki válságának egyik fő oka a jiddis elfeledésében keresendő. De én hiszem, hogy ez így igaz. Az amnézia az emberi lélek veszélyes betegsége. Izrael népe számára, amelynek a túlélés legfőbb alapja az emlékezés, az amnézia végzetes lehet. Se nem sovinizmus, se nem dicsekvés, ha azt állítom, hogy a zsidó előrehaladás az utolsó öt-hat évszázadban az askenázi zsidó vállán nyugodott. Ha megpróbáljuk elfelejteni vagy figyelmen kívül hagyjuk ezeknek a zsidóknak a nyelvét, a kreativitásukat, problémájukat, reményeiket, jellegzetes-

ségüket, sajátosságaikat, akkor egy nemzeti pszichózisnak adjuk meg magunkat, egy komplexumnak, mely nemzeti tébolyhoz vezet. A jiddis a mi emlékezetünk, az a híd, mely tegnapunkat összeköti a mával, a diaszpórát Izraellel. Ez hordozza a nyelvet és tiszta irodalmi alkotásait. Az a *szabre*, aki büszkén vallja, hogy már semmit sem tud jiddisül, megtagadja a zsidó múltat; úgy beszél és viselkedik, mint egy héber konvertita. Kiátkozza saját magát, és kitépi saját gyökereit. Nem elég, ha valaki visszavezeti családfáját Ábrahámig vagy a maszadai hősökig és Jehuda Haléviig. Nem szabad megtagadnunk azokat a zsidókat, akik századokon át éltek Lengyelországban, Ukrajnában, Litvániában, Galíciában, Romániában, Oroszországban és mindenfelé, amerre csak askenázi zsidók éltek, szenvedtek, dolgoztak. Generációkkal az előtt, hogy Ben Jehuda héberül kezdett beszélni Erec Izraelben, a zsidók jiddisül társalogtak Jeruzsálemben és Szafedben és a Tórát is jiddisül magyarázták. Amikor Nahman Bratslaver rabbi a Szentföldre látogatott, jiddisül beszélt a zsidóival.

Fizikai és szellemi katasztrófák korát éljük, de egyben egy dicső ujjászületés korát is. Unokáink úgy néznek majd vissza újra meg újra erre az időre, hogy míg egyfelől zsidó milliók szakadtak el a zsidóságtól és több generáció asszimilálódott, miközben Hitler és Sztálin népünk nagy részét megsemmisítette, másfelől a zsidók konokul és hősiesen felépítették a zsidó államot, és megteremtettek egy jiddis és héber nyelvű zsidó irodalmat. Hogy utódaink megértsék korunk talányát, hihetetlen dilemmáit és ellentmondásait, folytonosan vissza kell fordulniuk a stetlhez, a jiddis irodalomhoz, valamint a héber irodalomnak azon részéhez, mely összekapcsolódik a stetlrel és a jiddissel. Nem csupán irodalmi szempontból fogják tanulmányozni és analizálni a jiddis irodalom eredetét, hanem mint forrást, mely megérteti velük vad önpusztító vágyainkat és kolosszális megújódási akaratainkat, ezt a két merőben ellentétes erőt, mely egy idejűleg keletkezett és egymás mellett létezik.

Mindkét irodalom, a héber és a jiddis egyaránt a bennünk lévő életerő és a bennünk lévő felejtenivágyás tükre. Ugyanazt csinálják a fiatal héber írók a héberrel, amit a *Jevszekc* és szimpatizánsai csináltak a jiddissel: megpróbálják a feledés médiumává alakítani a nyelvet, narkotikumká tenni, mely elmos minden emlékezést. Mindkettő a nemzeti öngyilkosság eszköze. Az a zsidó, akinek a zsidó történelem Maszadával végződik és Herzlrel vagy Izrael állam alapításával kezdődik újra, épp olyan asszimiláns, mint az a jiddis, akinek a zsidóság Edelstadttal és Bovsóverrel vagy 1917 októberével kezdődik. Mindkettő azon igyekszik, hogy Prokurusztész-ágyba kényszerítse a zsidóságot, és valamiféle sebészeti műtétnek vesse alá a zsidó kultúrát, aminek kimenetele csak a halál lehet. A jiddis

* Jevszekc: Jevrejszkaja Szeckija = a hivatalos politika zsidó hívei

nem szolgálhat a baloldal eszközül, mint ahogyan a héber sem lehet a kánaániták eszköze. A szekuláris jiddisizmus és a szekuláris hebralizmus az asszimilációs ideológia szülöttei.

A jiddis sorsát senki sem tudja pontosan megjósolni. A jelen helyzet nem túl biztató. Azonban lépjen bárki a jiddis örökségbe, nem lesz képes elfelejteni a jiddis nyelvet, a jiddis irodalmat, a *Lósen-Kódest*, a stetlt, a jiddis mondásokat, hisz immár mindez hat évszázada a kelet-európai élet tartozéka. A valódi zsidó irodalom legyen héber vagy más nyelvű, szükségszerűen a jiddis irodalom inspiráló erejéből fakad, s mintegy ösztönösen nyújtja egy nép és egy kultúra vitaminjának alkotóelemeit.

Nem véletlen tünet, hogy manapság, amikor a jiddis hanyatlani látszik, olyan művekkel gazdagodik, melyekből a zsidóság életben tarthatja magát, míg csak fennmarad. Sztucskov *A jiddis nyelv kincstára és nagy jiddis szótára*, Zinberg *A zsidó irodalom története* és más kortárs jiddis írók művei új távlatokat nyitnak és új lehetőséget adnak a jiddis irodalomnak. A hitleri katasztrófa létrehozta a memoári-

rodalmat, melyet a mai generáció még nem képes teljesen feldolgozni. Nincs erőnk fontolóra venni minden lajstromba vett kegyetlenkedést és szenvedést. Ebben a vészben mindannyiunknak van elvesztett hozzátartozója. Egyszer-másszor megpróbálunk bepillantani a rémségekbe, de csak utódaink tudják majd felmérni a pusztulást, és levonni a tanulságot. A katasztrófa irodalom óriási és csaknem teljes egészében jiddisül íródott. Már akkor is nagy irodalom lenne a jiddis, ha kizárólag ezekből a visszaemlékezésekből állna. Ha a jiddis végleg kihalna (és én nem fogadom el ezt a következtetést), naplementéje akkor is feledhetetlenül ragyogna.

Végezetül: bármi történjék is a jiddissel mint beszélt nyelvvel, a jiddis irodalom fennmarad a zsidósággal, és a zsidó történelem legdrámaibb korszakának és a zsidó kreativitás monumentális erejének tanulságtévő hordozója lesz. A zsidók mindig vissza fognak térni hozzá, és minél többet tanulmányozzák, annál több kincset fedeznek fel benne.

KISS MARIANNE FORDÍTÁSA

Isaac Bashevis Singer / UTAZÁS KOCSIN

Rejowiec volt az utolsó állomás. Onnan Zamośćig az ember lóval vagy bricskával ment. Ozer Mecheles két kézitáskával szállt le a vonatról, és egy pillanatra megállt a peronon. Holdtalan, meleg nyári este volt. Mihelyt az utasok leszálltak, a kalauz eloltogatta a gyertyákat a vagonokban, csak a kihalt állomás kerozinlámpájából szivárgott egy kis fény. Aztán a mozdony sziszegő hanggal kövér füstfelhőt eregetett, és vizet folytatott. Tolatni kezdett. Ozer elkapta a masiniszta pillantását. Az ablaknál állt, félig megvilágítva a kazán tűzfényében, arca maszatos volt a koromtól, mint egy kéményseprőé. Ozert a Gyehenna fekete angyalaira emlékeztette, ahogy az a Bírák Könyvében meg van írva. Az állomás néhány versztányira állott a falutól; a földek felől érkező szellők frissen kaszált széna illatát és füstszagot hoztak, amit tábortüzek eregettek, melyeknél pásztorok süttették a krumplit. Békák brekegtek, tücskök ciripeltek. Egy lóvontatta szekér érkezett valahonnan, melyről Ozer már tudta, hogy az éjszakában utazva elviszi Zamośćba.

Még egy utas várakozott a peronon, egy nő, aki ugyanezzel a vonattal érkezett. Az állomáslámpa fényénél Ozer látta, hogy még fiatal. Hosszú szoknyát és fehér blúzt viselt, és egy széles karimájú szalmakalapot, amit körben virágok díszítettek. Ott hagyta a csomagjait, de kicsit téovának tűnt, mielőtt megszólította volna Ozert.

– Maga is Zamośćba megy? – kérdezte.

– Igen – felelte Ozer –, Zamośćba.
– Ott él?
– Lublini vagyok, csak az apósoméék élnek Zamośćban.

– Kinek a veje, ha szabad kérdeznem?
– Gabriel Danzingeré.
– A Neshá férje! – kiáltott föl a nő.
– Igen, Neshá férje vagyok.
– Akkor én ott voltam a maguk esküvőjén. És még itt álltam tépelődve, hogy vajon zamości-e vagy nem? Olyan sötét van, saját anyámat nem ismerném föl. Jó barátja vagyok a sógornőjének, Miralénak. Tehát maga Ozer Mecheles.

– Így igaz. Megkérdezhetem, kihez van szerencsém?

– Bella Felhender vagyok. A leánykori nevem Bardulin. A férjem Feivel Felhender, a fűrészmalmos.

– A férjét és az apósát is elég jól ismerem – mondta Ozer.

– Ki ne ismerné őket? Zamość bizony nem Lublin. De a kocsis már vár ránk. Reb Zeinvel – kiáltott neki oda –, indulhatunk?

Zeinvel, egy szélte-hossza egy emberke, még nyáron is bélelt kabátot, báránybőr kucsmát és nehéz csizmát hordott. Izzadság- és kocsikenőcszagot árasztott. Pattintott egyet az ostorával:

– Én készen állok! – majd visszakérdezett: – Hányan vannak?

– Csak ketten.